

**MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLARNING O'QUVCHI
SHAXSINING PSIXOLOGIK RIVOJLANISHIGA TA'SIRI*****Choriqulov Rustamjon Ibodulla o'g'li****Navoiy viloyati pedagogik mahorat markazi "Pedagogika, psixologiya va ta'lim
texnologiyalari" kafedrası katta o'qituvchisi****E-mail: choriqulovrustam9@gmail.com******Orcid: <https://orcid.org/0009-0009-5357-3826>***

Annotatsiya. *Mazkur maqolada milliy va umuminsoniy qadriyatlarning o'quvchi shaxsining psixologik rivojlanishiga ta'siri pedagogik psixologiya, rivojlanish psixologiyasi, ijtimoiy psixologiya va madaniyatlararo psixologiya kesishmasida nazariy-metodologik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda O'zbekiston, MDH va Rossiya psixologiya maktablarida shakllangan faoliyat, madaniy-tarixiy, shaxsiy ma'no va qadriyatlar yo'nalishlari hamda Yevropa psixologiyasida rivojlangan identifikatsiya, ijtimoiy identifikatsiya va inson qadriyatlari nazariyalari qiyosiy o'rganildi. L.S. Vygotskiy, A.N. Leontyev, B.S. Bratus, S.V. Molchanov, O.G. Xolodkova, S.H. Schwartz, H. Tajfel va E. Erikson qarashlari asosida qadriyatlarning o'quvchi shaxsida identifikatsiya, motivatsiya, o'z-o'zini anglash, emotsional rivojlanish, ijtimoiy moslashuv va mas'uliyatli xulq-atvorni shakllantirishdagi psixologik mexanizmlari ochib berildi. O'zbekiston psixologiya maktabi vakillarining milliy qadriyatlar va yoshlar rivojlanishiga oid tadqiqotlari xalqaro nazariyalar bilan qiyoslandi. Natijada milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligi o'quvchi shaxsining "identifikatsiya – ma'no – motivatsiya – ijtimoiy munosabat – mas'uliyatli xulq" tizimi orqali rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi kompleks psixologik-pedagogik mexanizm sifatida konseptuallashtirildi.*

Kalit so'zlar: *milliy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar, o'quvchi shaxsi, psixologik rivojlanish, qadriyatlar tizimi, identifikatsiya, shaxsiy ma'no, motivatsiya, ijtimoiylashuv, emotsional rivojlanish, milliy o'zlik, psixologik mexanizm.*

Аннотация. *В статье с позиций педагогической, возрастной, социальной и кросс-культурной психологии анализируется влияние национальных и общечеловеческих ценностей на психологическое развитие личности учащегося. Проведен сравнительный анализ подходов, сформировавшихся в психологической науке Узбекистана, стран СНГ и России, а также основных направлений европейской психологии. Рассматриваются культурно-исторический и*

деятельностный подходы Л.С. Выготского и А.Н. Леонтьева, концепция личностных смыслов Б.С. Братуся, исследования ценностных ориентаций российских школьников С.В. Молчанова, а также теория базовых человеческих ценностей С. Шварца, теория социальной идентичности Г. Тэджфела и концепция психосоциального развития Э. Эриксона. Особое внимание уделяется психологическим механизмам формирования идентичности, мотивации, самосознания, эмпатии, социальной адаптации и ответственного поведения. На основе проведенного анализа предложена концептуальная модель влияния национальных и общечеловеческих ценностей на развитие личности учащегося.

Ключевые слова: национальные ценности, общечеловеческие ценности, личность учащегося, психологическое развитие, ценностная система, идентичность, личностный смысл, мотивация, социализация, эмоциональное развитие, национальная идентичность, психологический механизм.

Abstract. This article examines the influence of national and universal human values on students' psychological development from the perspectives of educational, developmental, social, and cross-cultural psychology. The study provides a comparative analysis of approaches developed in the psychological schools of Uzbekistan, the CIS and Russia, as well as major European psychological traditions. The theoretical foundations include the cultural-historical and activity approaches of L.S. Vygotsky and A.N. Leontiev, B.S. Bratus's concept of personal meanings, S.V. Molchanov's research on value orientations among Russian adolescents, S. Schwartz's theory of basic human values, H. Tajfel's social identity theory, and E. Erikson's psychosocial theory of development. Particular attention is given to the psychological mechanisms through which values influence identity formation, motivation, self-awareness, emotional development, social adaptation and responsible behavior. Based on the theoretical synthesis, a conceptual model of the influence of national and universal human values on students' psychological development is proposed.

Keywords: national values, universal human values, student personality, psychological development, value system, identity, personal meaning, motivation, socialization, emotional development, national identity, psychological mechanism.

Kirish

Zamonaviy ta'lim tizimida shaxsning rivojlanishini faqat intellektual va akademik natijalar bilan izohlash tobora yetarli bo'lmay qolmoqda. O'quvchining o'zligini anglashi, jamiyatdagi o'rnini belgilashi, axloqiy tanlov qila olishi, boshqalarning

nuqtayi nazarini tushunishi, emotsiyalarini boshqarishi va ijtimoiy mas'uliyatni qabul qilishi ta'limning muhim psixologik natijalari sifatida namoyon bo'lmoqda. UNESCO ham zamonaviy ta'limda kognitiv rivojlanish bilan bir qatorda ijtimoiy-emotsional ko'nikmalar, qadriyatlar va munosabatlarni rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydi [12].

Ayniqsa, globallashuv va raqamli axborot makonining kengayishi o'quvchi shaxsining qadriyatlar tizimiga ta'sir qiluvchi omillarni ko'paytirmoqda. Bir tomondan, o'quvchi o'zining milliy-madaniy ildizlari, oilaviy an'analari va tarixiy xotirasiga tayanadi; ikkinchi tomondan esa u turli madaniyatlar, dunyoqarashlar, ijtimoiy me'yorlar va global qadriyatlar bilan muntazam aloqaga kirishadi. Shu bois zamonaviy pedagogik psixologiyaning dolzarb masalalaridan biri milliy qadriyatlar va umuminsoniy qadriyatlarning shaxs psixikasida qanday uyg'unlashishini ilmiy jihatdan tushuntirishdir.

Qadriyat tushunchasi psixologiyada shaxsning xulq-atvori, motivlari, maqsadlari va hayotiy yo'nalishlarini tartibga soluvchi muhim mazmuniy tizim sifatida qaraladi. A.N. Leontyevning faoliyat nazariyasida shaxsning rivojlanishi ijtimoiy munosabatlar va faoliyat bilan uzviy bog'liq bo'lib, ijtimoiy mazmunning individual ma'noga aylanishi shaxs rivojlanishining muhim mexanizmlaridan biridir [2]. B.S. Bratus esa shaxsiy ma'nolarni shaxsning hayotiy yo'nalganligi va axloqiy rivojlanishi bilan bog'laydi [3].

O'zbekiston psixologiya fanida ham qadriyatlarning shaxs va ijtimoiy guruhlar rivojlanishidagi o'rni alohida tadqiqot predmetiga aylangan. Xususan, A.A. G'aybullayev yoshlar milliy qadriyatlarining shakllanishida ijtimoiy-psixologik omillarni o'rgangan va qadriyatlarning yoshlarning ustuvor yo'nalishlari bilan bog'liqligini asoslagan [9]. OAK ma'lumotlarida mazkur tadqiqot 19.00.05 — Ijtimoiy psixologiya, etnopsixologiya yo'nalishida PhD dissertatsiyasi sifatida qayd etilgan.

F.A. Boboyevaning tadqiqotida esa o'smirlarda qadriyatlar haqidagi tasavvurlarni rivojlantirishning pedagogik-psixologik determinantlari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalarida o'smirlarning qadriyatlar tizimi ularning o'zligini anglash, ijtimoiy "Men"ni qabul qilishi va tengdoshlari tomonidan hissiy qo'llab-quvvatlanishi bilan bog'liqligi asoslangan [10].

Shuningdek, Z.N. Raxmonovanning tadqiqotida qadriyatlar va emotsional intellektning o'zaro aloqadorligi ijtimoiy-psixologik nuqtayi nazardan o'rganilgan. Tadqiqotda qadriyatlarning hissiy sezgirlik, emotsional barqarorlik va hamkorlik jarayonlari bilan bog'liqligi ko'rsatilgan [11].

Demak, O‘zbekiston psixologiya maktabida qadriyatlar masalasi shaxsning milliy identifikatsiyasi, ijtimoiylashuvi, emotsional rivojlanishi va shaxslararo munosabatlari bilan bog‘liq holda o‘rganilmoqda.

Mazkur maqolaning ilmiy muammosi shundan iboratki, milliy va umuminsoniy qadriyatlarning o‘quvchi shaxsining yaxlit psixologik rivojlanishiga ta‘sirini tushuntiruvchi integrativ modelga ehtiyoj mavjud.

Tadqiqot maqsadi – milliy va umuminsoniy qadriyatlarning o‘quvchi shaxsining psixologik rivojlanishiga ta‘sir etuvchi mexanizmlarini O‘zbekiston, MDH/Rossiya va Yevropa psixologiya maktablari yondashuvlari asosida qiyosiy tahlil qilish hamda ularning pedagogik-psixologik integratsiya modelini ishlab chiqish.

Metodologiya

Tadqiqot nazariy-konseptual xarakterga ega. Tadqiqot metodologiyasi bir nechta o‘zaro bog‘langan yondashuvlar asosida tashkil etildi.

Birinchi metodologik asos – madaniy-tarixiy yondashuv. L.S. Vygotskiy psixik rivojlanishni ijtimoiy va madaniy muhitdan ajralgan holda ko‘rib chiqmaydi. Uning ta‘lim va rivojlanish munosabatlariga oid qarashlarida bolaning psixik rivojlanishi ijtimoiy hamkorlik va madaniy vositalar bilan bog‘liq ekani ko‘rsatiladi [1].

Ikkinchi metodologik asos – faoliyat yondashuvi. A.N. Leontyev konsepsiyasiga ko‘ra, shaxs ijtimoiy faoliyat va munosabatlar tizimida shakllanadi. Shu nuqtayi nazardan qadriyatlarni o‘quvchi tomonidan o‘zlashtirish ularni faqat bilish emas, balki faoliyatda amalga oshirish jarayoni sifatida qaraladi [2].

Uchinchi yondashuv – qadriyat-ma‘no yondashuvi. B.S. Bratus shaxs rivojlanishida ma‘no va qadriyatlarning o‘zaro bog‘liqligiga alohida e‘tibor beradi [3]. Bu yondashuv milliy yoki umuminsoniy qadriyatning o‘quvchi uchun qachon real shaxsiy ahamiyatga ega bo‘lishini tushuntirish imkonini beradi.

To‘rtinchi yondashuv – ijtimoiy identifikatsiya yondashuvi. H. Tajfel va J. Turner tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy identifikatsiya nazariyasiga ko‘ra, shaxs o‘zini ma‘lum ijtimoiy guruhlarining a‘zosi sifatida anglash orqali “Men” konsepsiyasini shakllantiradi [7]. Bu nazariya milliy identifikatsiyaning psixologik mexanizmlarini tushuntirishda muhim metodologik asosdir.

Beshinchi yondashuv – qadriyatlarning universal modeli. S.H. Schwartz inson qadriyatlarini turli madaniy muhitlarda namoyon bo‘ladigan asosiy motivatsion yo‘nalishlar tizimi sifatida izohlaydi [6]. Ushbu model qadriyatlarning universalligi bilan birga ularning turli shaxs va madaniyatlarda ustuvorlik darajasi farqlanishini hisobga olish imkonini beradi.

Tadqiqotda qiyosiy tahlil, nazariy umumlashtirish, konseptual modellash va tizimli tahlil metodlaridan foydalanildi.

Natijalar

O'quvchi shaxsining psixologik rivojlanishida milliy qadriyatlarning birinchi va eng muhim funksiyalaridan biri – identifikatsion funksiyadir.

O'quvchi o'zini muayyan oila, mahalla, millat, madaniyat va jamiyatga mansub deb his qilishi orqali ijtimoiy "Men"ni shakllantiradi. Mazkur jarayon shaxsga "Men kimman?", "Men qaysi qadriyatlarga tayanaman?" va "Men jamiyatda qanday o'rin egallayman?" kabi savollarga javob topishga imkon beradi.

Eriksonning psixosotsial rivojlanish nazariyasida identifikatsiya shaxs rivojlanishining markaziy masalalaridan biri sifatida qaraladi [5]. O'smirlik davrida shaxs o'zining avvalgi ijtimoiy rollarini qayta ko'rib chiqadi va nisbatan barqaror "Men" obrazini shakllantirishga intiladi. Shu sababli milliy-madaniy qadriyatlar o'quvchi uchun tayyor me'yorlar yig'indisi emas, balki o'zligini anglashga yordam beruvchi psixologik resurs bo'lishi mumkin.

O'zbekiston sharoitida milliy qadriyatlar – oila, kattalarga hurmat, kichiklarga g'amxo'rlik, mahalla, mehmondo'stlik, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, ilmga intilish va jamoaviy hamkorlik kabi qadriyatlar – o'quvchining ijtimoiy tajribasi bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi.

Biroq ilmiy jihatdan muhim masala shundaki, milliy qadriyatlarning psixologik ta'siri ularni shunchaki deklarativ tarzda o'rgatish bilan emas, balki o'quvchining shaxsiy tajribasi va faoliyati bilan bog'langanda kuchayadi. Bu holat faoliyat yondashuvining asosiy tamoyillari bilan hamohangdir [2].

O'zbekiston olimlarining tadqiqotlari milliy qadriyatlarning shaxs psixologiyasi va ijtimoiy munosabatlardagi ahamiyatini konkretlashtiradi.

A.A. G'aybullayevning tadqiqotida yoshlarda milliy qadriyatlarning shakllanishida yosh davriga xos ustuvorliklar, jumladan, yutuqqa intilish, mustaqillik, universallik, mehribonlik, an'analar, xavfsizlik va boshqa qadriyatlar o'rtasidagi munosabatlar tahlil qilingan [9].

F.A. Boboyeva tadqiqotida o'smirlarda qadriyatlar haqidagi tasavvurlarni rivojlantirishda o'zlikni anglash, ijtimoiy "Men"ni qabul qilish va tengdoshlar tomonidan hissiy qo'llab-quvvatlanish muhim determinantlar ekanligi asoslangan [10].

Z.N. Raxmonovanning tadqiqoti qadriyatlar bilan emotsional intellekt o'rtasidagi ijtimoiy-psixologik aloqalarni ko'rsatadi. Bu yondashuv qadriyatlarni faqat kognitiv

hodisa emas, balki hissiy sezgirlik va shaxslararo munosabatlarni tashkil etuvchi omil sifatida ko'rishga imkon beradi [11].

Shunday qilib, O'zbekiston tadqiqotlarida qadriyatlar masalasi milliy identifikatsiya, ijtimoiy-psixologik determinantlar, emotsional intellekt va o'smirlik davrining psixologik xususiyatlari bilan bog'liq holda rivojlanmoqda.

Rossiya psixologiyasida qadriyatlar muammosi shaxsning faoliyati, ehtiyojlari, motivlari va ma'nolari bilan uzviy bog'liq ravishda ishlab chiqilgan.

L.S. Vygotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasi shaxs rivojlanishining ijtimoiy-madaniy tabiatini tushuntirish uchun fundamental asos bo'lib xizmat qiladi [1]. Uning qarashlariga ko'ra, psixik funksiyalar rivojlanishi ijtimoiy o'zaro ta'sir va madaniy vositalar orqali amalga oshadi. Bu holat qadriyatlarning avloddan avlodga o'tishi va shaxs tomonidan ichkilashtirilishini tushuntirish uchun muhimdir.

A.N. Leontyev qadriyatlar va shaxsiy ma'nolar masalasini faoliyat bilan bog'laydi [2]. D.A. Leontyevning qarashlarida esa ijtimoiy qadriyatlarning shaxsiy qadriyatlarga aylanishi ularning subyekt uchun real ma'no kasb etishi bilan bog'liq. Shaxs tomonidan qabul qilingan qadriyat xulq-atvorning ichki regulyatoriga aylanishi mumkin [4].

B.S. Bratusning shaxsiy ma'nolar haqidagi qarashlari ushbu masalani yanada chuqurlashtiradi. Uning yondashuvida shaxs rivojlanishi nafaqat faoliyat samaradorligi, balki insonning hayotiy yo'nalganligi va ma'naviy-axloqiy mazmuni bilan ham belgilanadi [3].

S.V. Molchanovning 14-19 yoshdagi 254 nafar ishtirokchi bilan o'tkazgan tadqiqoti Rossiya o'smirlarining qadriyat yo'nalishlarini Sh. Schwartz nazariyasi asosida o'rgangan. Tadqiqotda yutuqqa intilish, o'zini boshqarish va xayrixohlik kabi qadriyatlar muhim o'rin egallagani, shuningdek, yosh davriga qarab qadriyatlar ierarxiyasida o'zgarishlar kuzatilgani aniqlangan [8].

Bu natija muhim metodologik xulosaga olib keladi: o'quvchining qadriyatlar tizimi statik emas, balki yosh, ijtimoiy vaziyat, rivojlanish vazifalari va shaxsiy tajriba ta'sirida dinamik ravishda qayta tashkil topadi.

O.G. Xolodkovaning tadqiqotlarida o'smirlarning qadriyat-ma'no sohasi va qo'shimcha ta'lim muhiti o'rtasidagi bog'liqlik o'rganilgan [14]. Qadriyat-ma'no sohasining rivojlanishi ta'lim muhitining shaxsiy tajribani kengaytirishi va ijtimoiy faoliyatni tashkil etishi bilan bog'lanadi.

Yevropa psixologik tafakkurida shaxsning qadriyatlar tizimi va ijtimoiy identifikatsiyasi masalalari bir nechta nazariy yo'nalishlarda rivojlangan.

E. Eriksonning psixosotsial rivojlanish konsepsiyasi o‘smirlik davrida identifikatsiyaning shakllanishini shaxs rivojlanishining markaziy vazifalaridan biri sifatida ko‘rsatadi [5]. Identifikatsiya jarayonida shaxs oilaviy, milliy, kasbiy, gender va boshqa ijtimoiy rollar o‘rtasidagi munosabatni qayta tashkil qiladi.

H. Tajfel va J. Turner tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy identifikatsiya nazariyasi esa shaxsning “Men” konsepsiyasi uning mansub bo‘lgan ijtimoiy guruhlar bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi [7]. Ushbu nazariya milliy identifikatsiyaning psixologik mohiyatini tahlil qilishda muhimdir.

S.H. Schwartzning insonning asosiy qadriyatlari nazariyasi esa turli madaniyatlarda uchraydigan universal motivatsion qadriyatlarni tizimlashtiradi [6]. Uning modelida universallik, mehribonlik, o‘zini boshqarish, xavfsizlik, an‘ana, konformlik, yutuq, hokimiyat, stimulyatsiya va gedonizm kabi qadriyatlar turli motivatsion yo‘nalishlar sifatida ko‘rsatiladi.

Mazkur nazariyaning o‘quvchi shaxsiga nisbatan ahamiyati shundaki, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni bir-biriga qarama-qarshi qo‘yish shart emas. Masalan, “an‘ana” milliy-madaniy identifikatsiyani qo‘llab-quvvatlashi mumkin, “universallik” esa boshqa insonlar, tabiat va jamiyat farovonligini qadrlashga yo‘naltiradi. Shu ikki yo‘nalishning konstruktiv uyg‘unligi o‘quvchining bir vaqtning o‘zida milliy ildizlarga ega va madaniyatlararo muloqotga ochiq shaxs sifatida rivojlanishiga yordam beradi.

Nazariy tahlil asosida qadriyatlarning o‘quvchi psixologik rivojlanishiga ta’sirini oltita asosiy komponentga ajratish mumkin.

Psixologik komponent	Milliy qadriyatlarning ehtimoliy hissasi	Umuminsoniy qadriyatlarning hissasi
Identifikatsiya	Milliy mansublik va o‘zlikni anglash	Umumiy insoniy mansublik
Motivatsiya	Vatan, oila, jamiyatga daxldorlik	Ijtimoiy foyda va insonparvarlik
Emotsional rivojlanish	Mehr, hurmat, g‘amxo‘rlik	Empatiya, bag‘rikenglik
Ijtimoiylashuv	Jamoaviylik, hamkorlik	Turli guruhlar bilan muloqot
Axloqiy rivojlanish	An‘ana va ijtimoiy mas’uliyat	Adolat, inson huquqlari, tenglik
O‘zini boshqarish	Mas’uliyat, burch, intizom	Mustaqillik, ongli tanlov

Mazkur jadval qadriyatlar ta’sirini deterministik formula sifatida emas, balki psixologik-pedagogik konseptual model sifatida ko‘rsatadi.

Muhokama

Tadqiqot natijalarini O'zbekiston, Rossiya va Yevropa psixologiya maktablari nuqtayi nazaridan qiyoslash shuni ko'rsatadiki, ular o'rtasida nazariy farqlar mavjud bo'lsa-da, qadriyatlarining shaxs rivojlanishidagi roli bo'yicha muayyan umumiylik mavjud.

Rossiya va MDH psixologiyasida qadriyatlar ko'proq faoliyat, ijtimoiy munosabat, ma'no va shaxs rivojlanishi bilan bog'lanadi [1–4]. O'zbekiston tadqiqotlarida esa bu masalaga milliy qadriyatlar, ijtimoiy-psixologik determinantlar, o'zlikni anglash va emotsional intellekt kabi kategoriyalar orqali yanada konkret ijtimoiy-madaniy mazmun berilgan [9–11].

Yevropa va xalqaro psixologik yondashuvlarda esa qadriyatlar identifikatsiya, universal insoniy qadriyatlar, madaniyatlararo farqlar va shaxsning ijtimoiy xulqi bilan bog'lanadi [5–7].

Ushbu yondashuvlarni integratsiyalash natijasida quyidagi ilmiy xulosaga kelish mumkin:

O'quvchi shaxsining psixologik rivojlanishida milliy qadriyatlar identifikatsion va madaniy tayanch vazifasini, umuminsoniy qadriyatlar esa ijtimoiy-emotsional va kommunikativ kengayish vazifasini bajaradi.

Bunda milliy qadriyatlar o'quvchining “o'zligini” mustahkamlasa, umuminsoniy qadriyatlar uning “boshqalar bilan munosabatini” tartibga soladi.

Biroq bu ikki tizimning uyg'unligi avtomatik tarzda yuzaga kelmaydi. Agar milliy qadriyatlar faqat deklarativ, nazorat qiluvchi yoki formal tarbiyaviy vosita sifatida taqdim etilsa, ularning shaxsiy ma'noga aylanish darajasi pasayishi mumkin. Aksincha, o'quvchiga qadriyatni muhokama qilish, tanlash, izohlash va amaliy faoliyatda namoyon qilish imkoniyati berilsa, uning ichki qabul qilinishi ehtimoli ortadi [2–4].

Shu jihatdan pedagogik jarayonda “qadriyatni o'rgatish”dan “qadriyat asosida tajriba tashkil etish”ga metodologik o'tish zarur.

Masalan, “bag'rikenglik” tushunchasini izohlashning o'zi yetarli emas. O'quvchilar turli fikrlarni himoya qiladigan munozaraga jalb etilishi va qarama-qarshi pozitsiyani tushunishga harakat qilishi kerak. “Mas'uliyat”ni tushuntirishdan ko'ra, o'quvchiga mustaqil loyiha va uning natijasi uchun javobgarlik berish psixologik jihatdan kuchliroq ta'sir ko'rsatishi mumkin.

UNESCONing global fuqarolik ta'limi bo'yicha yondashuvi ham aynan bilim, ijtimoiy-emotsional rivojlanish va xulq-atvorning integratsiyasini ilgari suradi [12].

Shunday qilib, qadriyatga asoslangan ta'limning psixologik samaradorligi uch shart bilan belgilanadi:

anglash + shaxsiy ma'no + amaliy tajriba.

Agar ushbu uch komponent mavjud bo'lsa, qadriyat tashqi ijtimoiy talabdan ichki shaxsiy regulyatorga aylanishi mumkin.

Mazkur nazariy tadqiqot doirasida quyidagi konseptual yangiliklar ilgari suriladi:

Birinchidan, milliy va umuminsoniy qadriyatlarning o'quvchi shaxsiga ta'siri alohida-alohida emas, balki yagona psixologik-pedagogik rivojlanish tizimi sifatida konseptuallashtirildi.

Ikkinchidan, milliy qadriyatlarning asosiy psixologik funksiyasi identifikatsiya va ijtimoiy mansublikni, umuminsoniy qadriyatlarning asosiy funksiyasi esa empatiya, bag'rikenglik, madaniyatlararo ochiqlik va ijtimoiy mas'uliyatni kuchaytirish bilan izohlandi.

Uchinchidan, qadriyatlarning shaxs rivojlanishiga ta'sir mexanizmi "ijtimoiy ta'sir → anglash → shaxsiy ma'no → identifikatsiya → motivatsiya → xulq-atvor" ketma-ketligi orqali modellashtirildi.

To'rtinchidan, O'zbekiston olimlarining milliy qadriyatlar, ijtimoiy-psixologik determinantlar, o'zlikni anglash va emotsional intellektga oid tadqiqotlari Rossiya va Yevropa psixologiyasining fundamental konsepsiyalari bilan integrativ tarzda tahlil qilindi [5–11].

Beshinchidan, qadriyatlarning psixologik ta'sirini ta'minlashda deklarativ tarbiya emas, balki faoliyat, muloqot, refleksiya va real ijtimoiy tajriba hal qiluvchi vositalar sifatida ajratildi.

Xulosa

Milliy va umuminsoniy qadriyatlar o'quvchi shaxsining psixologik rivojlanishida bir-birini inkor etuvchi emas, balki o'zaro to'ldiruvchi tizim sifatida namoyon bo'ladi.

O'zbekiston psixologiya maktabi tadqiqotlari milliy qadriyatlarning o'zlikni anglash, ijtimoiy identifikatsiya, yoshlarning qadriyatlar tizimi va emotsional rivojlanishi bilan bog'liqligini ko'rsatadi [9–11]. Rossiya va MDH psixologiya maktablarida esa ushbu masala madaniy-tarixiy, faoliyat, shaxsiy ma'no va qadriyat yo'nalishlari orqali chuqur nazariy asoslangan [1–4; 8; 14]. Yevropa psixologiyasida identifikatsiya va ijtimoiy guruhga mansublik [5; 7], shuningdek, universal insoniy qadriyatlarning motivatsion tabiati [6] muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Ushbu nazariyalarni integratsiyalash natijasida milliy qadriyatlar o'quvchining "Men kimman?", umuminsoniy qadriyatlar esa "Men boshqalar bilan qanday

munosabatda bo‘lishim kerak?” degan psixologik savollariga javob topish jarayonini qo‘llab-quvvatlashi asoslandi.

Shu sababli ta’lim jarayonida qadriyatlarni shakllantirishning samarali modeli quyidagi tamoyillarga asoslanishi maqsadga muvofiq:

1. Milliy identifikatsiyani rivojlantirish — tarix, madaniyat, til, an’ana va milliy merosni o‘quvchining shaxsiy tajribasi bilan bog‘lash.
2. Umuminsoniy qadriyatlarni rivojlantirish — empatiya, adolat, bag‘rikenglik, inson qadr-qimmati va hamkorlikni amaliy faoliyat orqali shakllantirish.
3. Refleksiv yondashuv — o‘quvchini “Nima uchun men buni qadrlayman?” degan savol ustida fikrlashga undash.
4. Faoliyatga asoslangan ta’lim — qadriyatlarni real vaziyatlarda qo‘llash imkonini berish.
5. Psixologik xavfsiz muhit — turli fikrlarni hurmat qilish va o‘quvchining o‘z pozitsiyasini erkin ifodalashiga sharoit yaratish.
6. Madaniyatlararo muloqot — milliy qadriyatlarni saqlagan holda boshqa madaniyatlarni tushunish va hurmat qilish ko‘nikmasini rivojlantirish.

Umumlashtirib aytganda, milliy qadriyatlar shaxsning psixologik “ildizi”, umuminsoniy qadriyatlar esa uning ijtimoiy va madaniy “ufqi”dir. Ularning pedagogik jihatdan asoslangan uyg‘unligi o‘quvchining barqaror identifikatsiya, ijobiy motivatsiya, emotsional yetuklik, ijtimoiy kompetentlik va mas’uliyatli xulq-atvorini rivojlantirish uchun muhim psixologik shart-sharoit yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Выготский Л.С. Проблема обучения и умственного развития в школьном возрасте // Психологическая наука и образование. — 1996. — Т. 1. — № 4. — С. 5–18.
2. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. — М.: Политиздат, 1975. — 304 с.
3. Братусь Б.С. Аномалии личности. Психологический подход. — М.: Никея, 2019. — 907 с.
4. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. — М.: Смысл, 2003. — 487 с.
5. Erikson E.H. Identity: Youth and Crisis. — New York: W.W. Norton & Company, 1968. — 336 p.
6. Schwartz S.H. An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values // Online Readings in Psychology and Culture. — 2012. — Vol. 2. — No. 1.

7. Tajfel H., Turner J.C. The Social Identity Theory of Intergroup Behavior // Psychology of Intergroup Relations. — Chicago: Nelson-Hall, 1986. — P. 7–24.
8. Молчанов С.В. Особенности ценностных ориентаций личности в подростковом и юношеском возрастах // Психологическая наука и образование. — 2005. — Т. 10. — № 3. — С. 16–25.
9. G‘aybullayev A.A. Yoshlarda milliy qadriyat shakllanishining ijtimoiy-psixologik omillari: psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. — Buxoro, 2023.
10. Boboyeva F.A. O‘smirlarda qadriyatlar haqidagi tasavvurlarni rivojlantirishning pedagogik-psixologik determinantlari: psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. — Buxoro, 2024.
1. Raxmonova Z.N. Qadriyatlar va emotsional intellekt o‘zaro aloqadorligining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari: psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. — Toshkent, 2021.
2. UNESCO. Global Citizenship Education: Topics and Learning Objectives. — Paris: UNESCO, 2015.
3. Dalimova N.M. Turli avlodlar vakillari hayotiy qadriyatlarining ijtimoiy-psixologik determinantlari: psixologiya fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi. — Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti, 2024.
4. Холодкова О.Г. Развитие ценностно-смысловой сферы личности подростков в условиях дополнительного образования // Психология. Психофизиология. — 2024. — DOI: 10.14529/jpps240408.
5. UNESCO. Mainstreaming Social and Emotional Learning in Education Systems: Policy Guide. — Paris: UNESCO, 2024.